

DESPRE CRIZĂ ȘI CRIZISM (NOTE DE LECTURĂ)

Alexandru Zub

Poate că cel mai frecvent termen folosit în politogramele din ultimul timp e acela de criză, în pofida echivocului terminologic și a diversității contextuale. Criza economică e numai un aspect, și nu cel mai de seamă, unul a cărui recurență se invocă de altfel, predilect, în epocile de tranziție. Analiztii înclină să creadă însă demult că toată istoria se definește, până la urmă, ca tranzitorie și că starea de criză este, în fond, inerentă vieții sociale din orice timp. S-a glosat intens și cu autoritate profesională pe această temă¹. Secolele XIX-XX au fost „citite” adesea în această cheie, noțiunile de criză și tranziție fiind puse frecvent în raport cu declinul, decadența, perisabilitatea și chiar „sfârșitul istoriei”².

Războiul rece abolit, s-au imaginat diverse scenarii ale schimbării, adică de inserție în lumea liberă, după decenii de sistem totalitar, ceea ce reclama analogii cu „modelele” existente pe mapamond, dar și apel firesc la tradițiile locale³. Perioada interbelică a fost cel mai intens evocată sub acest unghi⁴.

Dacă anii 30 au debutat cu o criză economică, plină de consecințe și în alte domenii, deceniul următor a trebuit să suporte o altă criză, sesizată îndeosebi ca una a moralei și a culturii. În ambele situații, s-a pus chestiunea „trădării intelectualilor” (J. Benda) și s-au căutat remedii mai ales în zona „umanioarelor”. Lipsa de curaj, de sinceritate, de atașament față de marile valori era repusă ferm în cauză⁵. Propensiunea nihilistă care însoțise finele secolului XIX a continuat să se manifeste, încă mai dramatic, în noul secol, sub varii forme, cunoscând „metamorfoze” încă

¹ Pierre Chaunu, **Histoire et imagination. La transition**, Paris, 1980; François Houtart, **Le long term, en matière de transition**, în *La Pensée*, 279/1991, p. 13-20.

² Pierre Chaunu, **Istorie și decadență**, Cluj-Napoca, 1995; François Barzin, **L-ați citit pe Fukuyama?**, în *Lettre internationale*, vara 1996, p. 121.

³ Silviu Brucan, **Treptele tranziției spre capitalism**, București, 1999.

⁴ A se vedea studiile publicate de S. Alexandrescu, S. Antohi, M. Călinescu, I. Chimet, A. Marino etc.

⁵ Cf. Max Nordau, **Minciunile convenționale ale civilizației noastre**, trad. din germană, București, Alcalay, s.a., p. IV-V.

nestudiate cum se cuvine. O „tragică nemulțumire de lumea reală” s-a înstăpânit peste tot⁶, fără să ducă însă la ameliorarea sensibilă a situației. Analști de prestigiu (P. Valéry, H.-I. Marrou, K. Heussi etc.) au pus pe seama istoriei o bună parte din răul în expansiune de câteva decenii. O „mare criză spirituală” se resimțea și în sfera „istorismului”, concept asupra căruia s-au aplecat mulți teoreticieni⁷, căutându-i izvoarele cu secole în urmă, după cum rezultă e.g. din studiul lui Paul Hazard, ca și din alte analize, aproape sincrone, în care „umanitățile” erau repuse pe tapet⁸.

În cultura română, lucrurile nu stăteau tocmai diferit, după întâiul război mondial, moment ce a produs mari dispute și în istoriografie. Mai toate domeniile umanistice s-au resimțit de criza interbelică, din care s-au născut diverse proiecte culturale, științifice, de artă, unele cu ambiția de a da contur unui *credo* generaționist⁹.

Un nou echilibru între tendințele existente, pe tărâm spiritual, imagina, la începutul definirii aceluia crez, Constantin Noica. Tânărul filosof, de pe atunci și un abil mânuitor de limbă română, se plasa lângă „legionarii adevărului”, tagmă în care se situa, de pildă, Jacques Maritain, pe seama căruia sublinia aportul bisericii la stimularea speranței. Dincolo de dogmele creștine, ar fi nevoie de „adevăr în stare de lavă”, înainte de a se ajunge la „pietrificările sale vremelnice”¹⁰. Echilibrul sugerat nu putea fi decât unul dinamic, instabil, bazat pe „disputa lăuntrică”, pe dimensiunea conflictuală a ființei umane. „Cetățenii provizoriului” îl caută mereu, ispitiți totodată de spiritual și temporal, pendulând continuu între limite intangibile¹¹.

Atitudini analoage se regăsesc, simultan, la M. Eliade, M. Vulcănescu și chiar la D. Gusti, a cărui „lectură” sociologică a națiunii se vădește încă deplin actuală¹². Polemizând cu alți exegeți, îndeosebi cu L. Blaga și C. Rădulescu-Motru, teologul D. Stăniloae punea ortodoxia

⁶ *Ibidem*, p. 12.

⁷ Karl Heussi, *Die Krisis des Historismus*, Tübingen, 1932, p. III.

⁸ Paul Hazard, *La crise de la conscience européenne, 1680-1715*, Paris, 1961; J.H. Plumb, *Crisis in the humanities*, London, 1964.

⁹ Cf. Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989 (2003), passim; **Dreptul la memorie în lectura lui Iordan Chimet**, I-IV, Cluj-Napoca, 1992-1993.

¹⁰ *Ibidem*, IV, 1993, p. 337-353.

¹¹ *Ibidem*, p. 350, 351.

¹² D. Gusti, în *Enciclopedia României*, I, București, 1938.

românească pe seama unei „creșteri” bimilenare, cu elemente specifice, inconfundabile, la care nu se putea renunța decât sub pedeapsa destrukturării”¹³.

Ostentația înnoirii, evidentă în discursul eliadesc din **Itinerariu spiritual** (1927), a produs iute replici de tip tradiționalist, în care „noua spiritualitate” cădea sub incidența ironiei critice¹⁴. N. Iorga mărturisea, de pildă, că n-a simțit nicicând nevoia „unei dezlipiri de trecut, care este destul să treacă prin oameni noi ca să devie de la sine nou”¹⁵. Tradiția însăși are un sens dinamic, implicând elemente de renovație firească în timp. Căci „sufletul omenesc e o unitate în mijlocul unei naturi, care repetă întotdeauna nou lucrurile sale de o eternă vechime”¹⁶. Într-o atare viziune, continuitatea prevalează discret asupra înnoirii, fără să însemne deloc fixație, „încremenire în proiect”, dacă se poate spune așa.

Pentru unii intelectuali din „noua generație”, mai raționaliști și mai critici, era limpede că „războiul a încheiat ciclul culturii naționale” și că începea o nouă epocă, una pe care Ș. Cioculescu o voia europenistă, deși semnalele curente indicau mai curând confuzie, derută, închietudine¹⁷. Berdiaev, Keyserling, Maritain, Rathenau, Scheler, Spengler, Valéry, între alții, apăreau ca analiști de prestigiu ai fenomenului¹⁸. Din spațiul românesc se citau mai multe serii de atitudini, sistematizate cu acribie de M. Vulcănescu, el însuși combatant în polemica amintită. Ideea de „reabilitare a spiritualității” s-a impus atunci (C. Rădulescu-Motru), ca un semnal de criză, aspect asupra căruia s-a revenit cu insistență, sub diverse aspecte, disputa continuând și în anii următori¹⁹.

Noua conflagrație mondială i-a găsit pe români în plin efort de limpezire și de construcție, după cum reiese din diversele sinteze în istorie, filosofie, literatură, enciclopedii etc., inițiative ce se cuvin raportate desigur și la criza amintită²⁰. Anii războiului i-a pus și pe intelectuali la grea încercare, alimentând o dispută pe tema crizei care a

¹³ Apud **Dreptul la memorie**, IV, p. 354-372.

¹⁴ **Ibidem**, p. 381-455.

¹⁵ **Ibidem**, p. 381.

¹⁶ **Ibidem**.

¹⁷ **Ibidem**, p. 387 (Ș. Cioculescu).

¹⁸ **Ibidem**, p. 391, 413 etc.

¹⁹ **Ibidem**, p. 412-419, 437-455, 539-541.

²⁰ A se vedea, consensual, studiile publicate de Z. Ornea, S. Alexandrescu, A. Marino, Ovid. S. Crohmalniceanu, C. Ciopraga ș.a.

stârnit un viu interes.

Dosarul crizismului a fost supus unei atente analize de către Ana Selejan, demers pe care autoarea îl rezumă astfel: „Îndată după august 1944, în contextul rediscutării esenței culturii, conceptul de *criză a culturii* cunoaște o oarecare expansiune polemică, pentru ca, vreme de aproape doi ani, umbrită de alte campanii și polemici, dezbaterea să intre într-un con de umbră, izbucnind *expressis verbis* în toamna anului 1946, de data aceasta cu alte semnificații, polarizând pentru multă vreme interesul oamenilor de cultură, determinând – a câta oară – încă o campanie culturală, cu tot atâta risipă de cerneală, erudiție, argumente ori patimi, ca la precedentele”²¹.

Criza era asociată acum cu tranziția de la dictatura antonesciană la un nou regim, care se declara, sub ocupație, de „largă concentrare democratică”, pentru a deveni, peste numai patru ani, după abolirea monarhiei, unul „democrat-popular”²², în realitate o dictatură stalinistă, în numele proletariatului.

Din păcate, vechile căutări din anii 30-40 n-au putut fi duse până la capăt, decât sporadic, secvențial, haiducește, dacă se îngăduie o vorbă cu asemenea rezonanță. Dictatura regală (Carol II) și cea militară (I. Antonescu), apoi regimul totalitar comunist, instalat sub ocupație sovietică, au făcut pentru mult timp imposibilă revenirea la un climat de normalitate. Ideea de criză s-a impus în dezbaterile intelectuale ca o realitate cu accente noi, stimulând analize de un real interes.

Semnificativă era, în acei ani de acută confruntare axiologică, pledoaria pentru libertatea de creație, pentru valorile specifice, pentru cultura națională, tot mai mult subminată de noul regim. S-a început și aici cu elitele, ca și în politică, armată, diplomatie, eliminându-se opoziții reali sau potențiali ai sistemului comunist emergent. *România liberă*, unde se concentraseră multe condeie de stânga, polemiza în numele culturii, mimând cumva „crizismul”, cu presa de opoziție democratică, îndeosebi cu *Dreptatea*, *Jurnalul de dimineață*, *Liberalul*, *Semnalul*, *Tribuna românească*. Să amintim, dintre combatanți, pe T. Arghezi, Ion Caraion, Ș. Cioculescu, P. Cornea, Ovid.S. Crohmalniceanu, Geo Dumitrescu, V. Ierunca, A. Marino, N. Moraru,

²¹ Ana Selejan, **Trădarea intelectualilor. Reeducare și prigoană**, ed. II, București, 2005, p. 170.

²² Cf. Dennis Deletant, **România under communist rule**, Iași/Portland/Oxford, 1999.

M.R. Paraschivescu, Dan Petrașincu, Al. Piru, M. Preda, Z. Stancu, T. Teodorescu-Braniște, I. Vitner²³.

Criză decela și în istoriografie Al. Boldur, basarabean la origine, cu temeinice studii slave, ajuns director al Institutului de Istorie din Iași tocmai în toiul acelei dezbateri. „Știința istorică română se află în stare de criză”, constata el, punând situația pe seama lipsei de orizont teoretic și a factologiei dominante²⁴, lipsuri ce se revelaseră deja cu ocazia disputei dintre „vechea” și „noua” școală. Un proiect regenerativ se putea întrezări în analiza severului critic, proiect căruia însă circumstanțele nu i-au fost deloc favorabile²⁵.

O atare ambiție nu era nouă, fiindcă ea se contura pe fondul unei tradiții în domeniul ilustrat până nu demult de Andrei Oțetea, a cărui înclinație spre istoria socială și spre culturologie se cunoaște. Un splendid eseu al acestuia privea chiar noțiunea de criză (el o numea *agonie*), aplicată la vechiul regim din Franța²⁶. Însăși doctrina materialistă, cu referire la istorie, a avut în autorul aceluia eseu un adept de marcă²⁷.

Se pot invoca desigur multe exemple consonante, nu numai din istoriografia română, fiindcă specialiștii în domeniu erau preocupați de momentele „critice” din trecut, ca și de fenomenul contemporan. H.I. Marrou, P. Veyne, P. Chaunu, F. Braudel, P. Nora, F. Furet, Ernst Nolte, între alții, sunt exemple la îndemână²⁸. Din patrimoniul național, după „polihistorul” N. Iorga, se cuvin a fi amintiți, fără nici o preocupare axiologică, reflecțiile din ultimii ani emise de G. Brătianu, iar mai aproape de noi de Neagu Djuvara sau Lucian Boia, ultimii cu ambiția de a propune sisteme personale de lectură a fenomenologiei istorice²⁹,

²³ Ana Selejan, **op.cit.**, p. 179-200. Asupra întregului context, vezi Al. Piru, **Panorama deceniului literar românesc, 1940-1950**, București, 1968.

²⁴ Al.V. Boldur, **Știința istorică română**, Iași, 1946, p. 1.

²⁵ Cf. Alexandru Zub, **Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură**, Iași, 2000, p. 118.

²⁶ Andrei Oțetea, **Agonia vechiului regim francez și formarea spiritului revoluționar**, în vol. de autor **Scrieri istorice alese**, Cluj-Napoca, 1980, p. 35-63.

²⁷ Idem, **Concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și expunere**, Iași, 1938.

²⁸ Cf. Alexandru Zub, **Clio sub semnul interogației. Idei, sugestii, figuri**, Iași, 2006, *passim*.

²⁹ G. Brătianu, **L'Organisation de la Paix dans l'histoire universelle dès origines à 1945**, București, 1997; Neagu Djuvara, **Civilizații și tipare istorice. Un studiu comparat al civilizațiilor**, București, 1999; **Există istorie adevărată?**, București,

inspirate însă și de exemple apusene, precum Paul Veyne sau P. Chaunu. Ca și tranziția, ca și declinul, criza se cuvine a fi antamată ca un proces în timp, unul a cărei cadență s-a accelerat în epoca modernă³⁰.

Într-o istorie ce stă mereu sub semnul tranziției, ispita analogiei dintre anumite secvențe ale ei se justifică oarecum și metodologic. Am fost tentat să compar, la începutul schimbării de regim, cu două decenii în urmă, etapa instalării regimului comunist, în chiar anii „crizismului”, cu faza imediat succesivă abolirii formale a aceluia regim. Eram șocat, cât despre mine, de „strania simetrie a evenimentelor în curs cu cele din 1944-1947, când s-a instaurat, prin violență și fraudă, dictatura comunistă. „Se vorbea și atunci de haos, iar un grup de comuniști (sub o mie) se erijau în postura de unici salvatori ai țării. Se vorbea de democrație, dar i se atribuia conceptului un sens aparte, o conotație ale cărei urmări le-am trăit, vai, timp de câteva decenii”³¹. Criza, cu noile ei înfățișări, ipostaze, măști etc., era din nou la îndemână, ca unealtă eficace a manipulării, deductibilă cumva și din texte cu caracter programatic³².

Dacă istoria a putut fi gândită ca o tranziție continuă, se poate spune că ea se definește și ca un lanț nesfârșit de crize. „Evoluția, ne previne un eminent specialist, nu este un fluviu, ea nu trasează niciodată linii drepte. Este un ansamblu de lacuri care comunică datorită pragurilor și torentelor. Istoria vieții, conchide Pierre Chaunu, este plină de eșecuri”³³.

Marile seisme social-politice din ultimul sfert de secol au făcut să se clatine multe idei, principii, norme care până mai ieri asigurau o anume stabilitate de sistem a lumii. Nimic nu mai e sigur, nimic nu mai pare a funcționa cum se cuvine, de la economie și geopolitică până la microsistemele sociale de oriunde³⁴. Critica excesivă a surselor de ordine (stat, biserică, școală etc.) nu avea cum să rămână fără efecte pe orice plan. Semne de îngrijorare vin de pretutindeni, într-o lume ce se

2004; Lucian Boia, **Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune**, București, 1998, etc.

³⁰ Pierre Chaunu, **Istorie și decadență**, Cluj, 1995, p. 7.

³¹ Alexandru Zub, **Chemarea istoriei. Un an de răspântie în România postcomunistă**, Iași, 1997, p. 58-59.

³² Silviu Brucan, **De la capitalism la socialism și retur**, București, 1998; **Treptele tranziției spre capitalism**, București, 1999.

³³ Pierre Chaunu, **op.cit.**, p. 278.

³⁴ Cf. Octavian Manea, **Criza de după criză: urmează un Wall Street geopolitic?**, în rev. 22, nr. 43 (19-25 oct. 2010), p. 9.

globalizează rapid, una cu multiple zone de instabilitate și risc, cu fracturi istorice nevindecate la timp și capabile încă de acțiuni nocive, deja evidente în mai toate domeniile și mai ales pe tărâm moral.

Refacerea încrederii în sine se arată a fi cea dintâi urgență, imperativul național dincolo de care nu e de închipuit nici redresarea în alte domenii. Românii cu experiența lumii libere, mai ales cei tineri, au de jucat, sub acest unghi, un rol aparte, dacă vor ști să pună în slujba acelui imperativ competențele dobândite³⁵. Concluzia la care a ajuns unul dintre aceștia – om cu înalte răspunderi – mi se pare a fi de bun augur; căci pune diagnoza înaintea remediului, cum este și firesc: „Trăim într-o perioadă istorică bizară. Este prima în care nu avem o paradigmă dominantă, adică o schemă civilizațională subsumată unei viziuni filozofice și unei spiritualități distincte. Resturi amestecate ale trecutului și prefigurări ale unui viitor neconsensual, iată lotul nostru de angoase și rezervorul nostru de violențe, pe care nici o instanță critică și nici o disciplină nu reușesc să le raționalizeze”³⁶.

Pentru crize se găsesc îndeobște soluții, nu simple, nu aceleași, însă pentru crizism – o maladie atât de frecventă în modernitatea târzie – remediile se lasă mereu așteptate și sporesc costurile redresării. „Cine are urechi de auzit, să audă!”

About the crisis and crizism

Abstract

This paper explores the concepts of crisis and crizism, with observations on the evolution of these phenomena and in Romanian society.

The author concludes that if the crisis there are no simple solutions, îndeobște, but not the same-a malady for crizism so common in late modernity.

³⁵ Cf. Principele Radu al României, **Provizoratul istoric**, Iași, 2010, p. 147-150.

³⁶ T. Baconschi, **Creștinism și democrație**, București, 2010, p. 89.